

Sárközy Péter A budapesti *Dante-kódex* „kritikai” kiadása

A bibliofilok és a Dante-kutatók egyik régi nagy álma valósult meg, amikor 2006. november elején a veronai egyetem dísztermében Sólyom László köztársasági elnök jelenlétében bemutatták a budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött XIV. századi Dante-kódex a két egyetem tudományos együttműködése keretében készült fotó-reprodukciós kiadását. A kódex facsimile kiadásáról – igen jó színvonalon – a Veronai Egyetem gondoskodott, míg a majd 300 oldalas kísérő tanulmánykötet szerkesztését pedig a veronai és a szegedi egyetem italianisztikai tanszékeinek vezetői, Gian Paolo Marchi és Pál József professzor gondozták.

A budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött, nemrégiben restaurált kódex, mely velencei dialektusban átírva tartalmazza Dante Alighieri *Isteni színjátékának* majdnem teljes szövegét (a 100 énekből álló 14.233 soros poémából a kódexben 2.643 sor hiányzik, ezeket a kísérő kötetben dőlt szedéssel pótolják), Dante halálát követően 1340 körül készülhetett valószínűleg Velencében. A kódex létezéséről, esetleges budai előfordulásáról, possessorairól mindaddig semmit sem lehetett tudni, amíg II. Abdülhamid Han török szultán, a krími háborúkat követően 1862-ben nem döntött úgy, hogy a magyar nép az orosz-török háború idején tanúsított török-pártisága viszonzásaképp, visszaad a „magyar ifjúságnak” harmincötöt az Isztambuli szerájban őrzött Korvinákból, melyeket még Nagy Szulejmán vitt magával Budáról a város 1541. évi elfoglalását követően. A könyvek ünnepélyes körülmények között, új díszkötésben 1877-ben kerültek Budapestre, az Egyetemi Könyvtárba. Azóta tart a vita a dantisták és a korvinakutatók körében arról, hogy a kötet valóban részét képezte-e Mátyás király híres könyvtárának, (ez ellen szól, hogy a kötetben sehol sem szerepel a Korvinákra jellemző hollós Mátyás-címer), illetve, hogy egyáltalán korábban megvolt-e a kódex a budai királyi könyvtárban, hasonlóképp Zsigmond magyar király konstanci zsinaton kapott, ma az Egri Főszékesegyház könyvtárában őrzött Dante-kódexéhez, melyet a humanista Giovanni da Serravalle, fermói püspök készített az *Isteni Színjáték* latin fordításával, és adott át a konstanci zsinaton a magyar királynak, a német-római császári korona várományosának.

A Budapestre került Dante-kódex szövegével Ipolyi Arnold, Henszlmann Imre és Csontos János leírásai után először a neves XIX. századi német dantista, Karl Witte foglalkozott még 1869-ben, és azóta is nagy a nemzetközi érdeklődés a világirodalom legnagyobb költeményének egyik legkorábbi átírása és az igen szépen illusztrált kódex iránt, de a kutatók közül csak keveseknek adatott meg, hogy valóban kezükbe tudják venni a kódexet. Hasonlóképp több művészettörténész foglalkozott a budapesti Dante-kódex gyönyörű miniatúra-díszítéseivel, melyet a nemzetközi közvéleménynek először Berkovits Ilona mutatott be 1931-

ben, majd a később, a Kardos Tibor által az 1965-ben kiadott, a budapesti Dante-kódex miniatúráival illusztrált *Isteni Színjáték* utószavában, illetve a Horányi Mátyás és Klaniczay Tibor szerkesztette 1967. évi *Italia ed Ungheria. Dieci secoli di rapporti letterari* akadémiai tanulmánykötetben olasz nyelven közölt tanulmányában.

A kódex szövegének és illusztrációinak további elemzése most már, hála a veronai és szegedi egyetem itálianistái közös munkájának, minden kutató számára lehetőségessé vált. A kódex facsimile kiadásához a szerkesztők egy hasonló méretű és formátumú kötetet mellékeltek egy közös tékában. A második, háromszázoldalas olasz nyelvű kötet (*Studi e ricerche*, a cura di Gian Paolo Marchi e di József Pál) első felében neves kutatók tanulmányait tartalmazza a kódex történetéről és szövegéről, miniatúráiról, Dante veronai kötődéséről és művének a magyar kultúrában betöltött szerepéről. A tanulmányokat a kódex szövegének átírása követ Fabio Forner és Paolo Pellegrini professzorok filológiai gondozásában.

Nem véletlenül vállalkozott épp a veronai egyetem arra, hogy az *Aranybulla* fotó-reprodukciós megjelentetését követően szegedi testvéregyetemével közösen kiadja – nem kis anyagi áldozattal – a neves, Budapesten őrzött *Dante-kódexet*, hiszen a „sommo poeta”-t, a legnagyobb olasz költőt Verona városa, a Scalligerik fogadták be, miután 1302 januárjában Firenzéből el kellett menekülnie. (Az Alighieri család lezármozattai máig a városban élnek, mint azt a Gian Paolo Marchi professzor tanulmányához csatolt Alighieri-Serego családok geneológiai leírásából megtudhatjuk). De mint azt Pál József tanulmányában kimutatja, Dante nemcsak Veronához kötődött, hanem az egykori Magyarországhoz is, melyet műveiben, a *Színjátékban* és a *De vulgari eloquentiában* többször is említ. Dante személyesen ismerte a nápolyi királyt, a *Paradicsom* VIII. énekébe beemelt Martell Károlyt, és rokonszennvel kísérte, amikor annak unokája, Károly Róbert Magyarország királya lett. Nem véletlenül került a harmadik *cantica* XIX. énekébe a híres másfél sor „az áldott Magyarországról,” amelynek nem szabad engednie, hogy a balsors tépje („*Oh beata Ungheria, se non si lascia / piú malmenare,*” *Paradiso*, XIX, 142–143). Épp ezért vetődött fel, hogy a kódexet akár maga Nagy Lajos is magával hozhatta volna Budára az 1349/51. évi délolaszországi hadjáratait követően. Berkovits Ilona a kódex elemzése alapján arra a megállapításra jutott, hogy annak díszítései Andrea Dandolo velencei udvarára voltak jellemzők és a kódex első lapján szereplő címer Pietro Emo velencei hadvezér címere lenne, akit családja 5.000 dukátért váltott ki 1379-ben a magyar király fogságából. A kódex akár ennek a váltságdíjnak is része lehetett. De az is felmerült, hogy az Emo család egyik másik tagja, Giovanni Emo

hozta volna magával Budára a kódexet 1464-ben, amikor a Velencei Köztársaság követeként Mátyáshoz jött. (Korábban Kaposi József azt feltételezte 1911-ben írt *Dante Magyarországon* c. monográfiájában, hogy az első lapon látható címer a Bandini-Baroncelli családé lenne, és a kódexet a Firenzéből Budára menekülő humanista Francesco Bandini ajándékozta volna Mátyásnak, amikor Marsilio Ficino „ágenseként” a budai udvarba jött.) Prokopp Mária professzor, a jelen kötet számára írt művészettörténeti elemzésében ezzel szemben arra hívja fel a figyelmet, hogy mivel a kötet első lapján látható címer egyértelműen nem a kódex másolásakor, hanem később került a könyvbe, tehát egy későbbi possessore, és semmiképp sem a kódex megrendelője, akinek címere minden bizonnyal az újrakötéskor megsemmisült fedőlapon volt látható, akit ő az egyik magyar Anjou-királyban vél fellelni. Maga részéről Prokopp Mária még azt is el tudja képzelni, hogy a velencei jellegű miniaturákat ugyanaz a műhely készítette Róbert Károly, vagy Nagy Lajos megrendelésére, amelyik a *Képes Krónika* és az *Anjou Legendáriumot* is létrehozta.

A kísérő kötet olasz tanulmányainak első része a Dante és Verona, illetve Dante és Magyarország kapcsolatát elemzi. Mikó Árpád írása a középkori magyar könyvkultúra helyzetét mutatja be az olasz olvasók számára, hol voltak a középkori Magyarországon nagyobb könyvmásoló műhelyek, illetve könyvtárak, és mi jellemezte Mátyás király híres Korvina könyvtárának anyagát. Pál József tanulmányának csak első része foglalkozik Dante és Magyarország konkrét kapcsolatával, míg a második rész a dantei költészet magyarországi kisugárzását illusztrálja az olasz olvasók számára az első 1521. évi terzina fordítástól a XIX. századi fordításokig, és a XIX. századvégi magyarországi Dante-kultusz kialakulásáig, melyben a fordításon kívül komoly szerepük volt a kor neves zeneszerzőinek (Liszt, Ábrányi Emil) és képzőművészeinek (Zichy Mihály, Körösfői Kriesch Aladár, Gulácsy Lajos). A tanulmány utolsó része Babits Mihály magisztrális Dante-fordítását mutatja be az olasz olvasóknak, míg a tanulmányt Arany *Dante* mélységeiről írt ódája zárja. (Kár, hogy a szerző nyersfordításban közli a verset, hiszen a *Venezia, Italia, Unghera tra decadentismo e avanguardia* 1990-ben kiadott akadémiai tanulmánykötetben szerepel Kőszeghy Márta igen szépre sikeredett műfordítása Babits két Dante-szonettjével egyetemben.)

A kötet második részének tanulmányai (Fabio Forno, Prokopp Mária, Berta Árpád, Giorgio Fossaluzza, Paolo Pellegrini, Michelangelo Zaccarello) a *Codex Italicus 1.* részletes bemutatására vállalkoznak. A tanulmányokból megtudhatjuk, hogy a kódex nyolcvankét 33x25 cm-es pergamen lapból áll, melyekre gótikus betűkkel két oszlopban aranyozott tintával másolták a *Színjáték* szövegét – erős velencei dialektális beütésekkel, mint azt Domokos György korábbi tanulmányaiban már részletesen kimutatta. Az utolsó négy lapon bibliai szövegeket találunk latin nyelven. A

kódexnek az 1870-es újrakötésnek köszönhetően nincs meg az eredeti fedőlappja. A kódex gazdagon illusztrált. Az első részben 94 színes miniatura található, de az illusztrátor nem fejezte be a munkát, mert a *Purgatorium* második felében üres helyek jelzik margóra írt (velencei dialektusban írt) feliratokkal a később megfestendő képek helyét és témáját.

Az illusztrációkkal foglalkozó kutatók (Ludwig Volkmanntól Berkovits Ilonáig és Giordana Mariani Canováig) egyetértenek abban, hogy a miniaturák stílusára a velencei Andrea Dandolo dózse udvara részére készült kódexek díszítőművészete jellemző, de készülhettek akár Firenzében, Bolognában vagy máshol (Prokopp Mária szerint akár Budán) is. Berta Árpád a kötetben szereplő török beírás és Erődi Béla korábbi tanulmánya alapján igen valószínűnek tartja, hogy a kötet valóban Budáról került a konstantinápolyi Topkapi-szerájba. (A Törökországba került kódexek történetét, Erődi Béla 1877-ben írt munkáját Dávid Géza 2001-ben ismét kiadta Knapp Éva utószavával.)

A tanulmánykötet második fele tartalmazza a *Dante-kódex*, illetve a *Színjáték* teljes szövegét, mert a szöveg gondozói dőlt szedéssel visszaillesztették a másoló által kihagyott részeket (Michelangelo Zaccarello azt feltételezi, hogy az egykorú másoló tudatosan hagyta ki Dante szövegének Firenzére nézve „kényes” politikai utalásait, a teljes költemény 18%-át). A szöveg előtt szerepel Domokos Györgynek, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem olasz tanszéke vezetőjének igen alapos tanulmánya az utolsó négy oldalon szereplő latin szövegek értelmezéséről, melyet a szerző Albertano da Brescia *Liber de Amore*-jával azonosít, és közli a szöveg Pennsylvaniai Egyetem könyvtárában őrzött variánsait is. (Korábban Domokos György két tanulmányában is foglalkozott a kódex velencei dialektusának jellemzőivel – „Verbum” 1-2001, „Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei,” 12-2005 –, kár, hogy ezeket nem vették fel a kötetbe). Hasonlóképp megfontolandó, hogy a velencei dialektusban készült átírás mellé nem kellett volna-e az *Isteni Színjáték* filológiai szempontból ma elfogadott szövegét is mellékelni. De mindez még elvégezhető, amikor a tanulmánykötet magyar nyelven is megjelenik. Ugyanis a most 1.200 példányban kiadott két kötet olasz nyelvű, igaz, az egyes tanulmányokat, angol és magyar nyelvű rövid összefoglalás kíséri.

A Dante-kódex faximile kiadása most megtörtént, de mindenképp szükség lenne az igen fontos tanulmányokat tartalmazó kötet (esetleg további tanulmányokkal, Keserü Katalin, Knapp Éva, Rába György és mások írásaival kiegészített) megjelentetésére, hogy Dante még jobban a magyar kultúra része lehessen. Mondjuk úgy, mint a mai „műveletlen,” „posztmodern” Olaszországban, ahol tavaly nyáron Firenzében rendszeresen megtelt a Santa Croce templom előtti nagy tér, amikor a zseniális olasz (komikus) színész, Roberto Benigni esténként tízezrek előtt szavalja és magyarázza a világirodalom legnagyobb költője *isteni színjátékának* egyes énekeit, és a köztelevízió első adá-

sában sugárzott felvételeit hetente milliók követték.

The Facsimile Critical Edition of the *Dante-Codex* of Budapest

A big dream of the bibliophiles and Dante-researchers was realised when the facsimile reprint edition of the 14th-century Dante-codex preserved in the collections of the University Library Budapest was published by the University of Verona and University Eötvös Loránd, Budapest, and was presented in the presence of the president of the Hungarian Republic, László Sólyom, in the ceremonial hall of the University of Verona at the beginning of November 2006. The facsimile edition is of the highest quality attainable in our days. The accompanying volume of studies of almost 300 pages was edited by the head of the Department of the Italian Studies at the University of Verona and the University of Szeged, Gian Paolo Macchi and József Pál.

The recently restored codex of Budapest, containing nearly the whole text of the *Divine Comedy* by Dante Alighieri transcribed in Venetian dialect, was probably written in Venice after the death of Dante, around 1340. The existence of the codex—probably seized by Suleiman the Magnificent in 1526—, its possible presence in Buda and its possessors were unknown until the Turkish sultan, Abdulhamid Han II decided to re-

turn 35 of the Corvinas, among them the Dante-codex, to the “Hungarian youth” in 1862 in return for loyalty to the Turks during the Crimean war. The books arrived at the University Library Budapest in new deluxe binding with all due ceremony in 1877. Since then, it is continuously debated by Dante- and Corvina-researchers whether the Dante-codex was part of the famous library of Matthias Corvinus.

The text of the codex was first studied by Hungarian bishop and historian Arnold Ipolyi, art historian Imre Henszlmann, librarian János Csontos, and the renowned German Dante-researcher of the 19th century, Karl Witte. Also, several art historians have studied the miniature illumination of the codex, for example, Ilona Berkovits. While since then, international interest remained keen in one of the earliest transcription of one of the greatest poems of world literature and the richly illustrated codex, only few researchers could take it into their hands.

Thanks to the present edition, further analysis is made possible for every researcher. The volume of studies comprises essays on the history, the text, and the miniatures of the codex, the connection of Dante with Verona, and the role of his poem in the Hungarian culture. The studies are followed by the transcription of the text of the codex prepared by Fabio Forner and Paolo Pellegrini.